

Sembla que aquests darrers temps, des d'orígens ben diversos i paral·lelament a l'aparició de l'anomenada «crisi de la modernitat», el debat arquitectònic del país ha anat incorporant un seguit de reflexions a l'entorn de la valoració del passat i de les possibles alternatives derivades de la seva assumpció. Avui, a la meitat de la dècada dels vuitanta, amb quasi dos lustres de gestió democràtica municipal i autonòmica, Catalunya disposa ja d'una sèrie de projectes i iniciatives considerablement nombroses que denoten un consens clar respecte a la necessitat de redefinir la tendència de l'urbanisme expansiu i de preservar d'alguna manera parts importants de les nostres ciutats, especialment aquells episodis més significatius des d'un punt de vista històric o cultural.

Les propostes sobre els centres històrics, en un primer moment exclusivament acadèmiques, han proliferat arreu sota la forma de Plans Especials de Conservació o de Reforma Interior: el Pla de la vila de Montblanc com un dels pioners, els projectes sectorials sobre la ciutat de Barcelona-Gràcia, sector oriental del Centre Històric, Raval, Barceloneta, o els plans especials i programes de rehabilitació integrada de Tarragona, Lleida i Girona, per citar els més coneguts, constitueixen un esforç important de planejament en aquesta àrea. Per altre costat la reutilització d'antics edificis i la recuperació d'espais urbans més o menys simbòlics i degradats comença a ésser avui un lloc comú dins la pràctica arquitectònica quotidiana; només cal pensar en els exemples recents com l'emplaçament de nous museus en antics palaus o grans contenidors —el Palau Nacional i el futur Museu d'Art Contemporani, a Barcelona, o el Museu Comarcal a l'antic hospici d'Olot—; la recuperació d'espais urbans degradats —la plaça Reial, les cases de l'Onyar, la plaça Major de Vic— i la reurbanització de parts de la ciutat més o menys consolidades —l'anell olímpic a l'àrea de l'Exposició Universal de Barcelona, o el barri del Canyeret de Lleida. I en darrer terme, els intents d'inici de polítiques de rehabilitació sobre els habitatges en males condicions, tant en el centre com en els polígons de la perifèria, completarien aquest conjunt d'intervencions sobre les ciutats existents. Semblaria, per tant, que en una primera visió d'aquest fenomen l'anomenat «urbanisme de l'austeritat» i la «cultura de la rehabilitació» han fet acte de presència entre nosaltres.

La nombrosa literatura que sobre aquest tema s'ha escrit darremament en fa innecessària aquí una reincidència. Seria, però, interessant d'introduir-hi algunes consideracions que, fetes a partir de la pròpia experiència personal i subjectiva, s'afegeixin i matisin alguns dels pressupòsits que generalment giren a l'entorn de la rehabilitació com a instrument d'intervenció arquitectònica. Si bé l'acceptació d'aquella «nova estratègia» és clarament palesa, els resultats aconseguits, així com les metodologies i fonaments en què es basa, són més opinables.

Abans que res, cal assenyalar que el mateix terme «rehabilita-

From diverse origins and simultaneous to the rise of the «crisis of modernity», it seems that architectural discussion in our country has been turning to a series of arguments on the assessment of the past and several different alternatives deriving thereof. Now in the mid-eighties and after nearly a decade of municipal and regional autonomy, Catalonia can count on a fairly large number of projects and enterprises which clearly point to a consensus on the need to redefine the trends of expanding urbanism and preserving important parts of our cities, especially those which are more historically and culturally relevant.

Exclusively in the academic realm at first, proposals for historical centers have abounded everywhere under the name of Special Conservation Plans or Interior Reforms. The Plan of the Township of Montblanc was a pioneer among them and area projects for places such as Barcelona-Gracia, East Historical Center, Raval, Barceloneta or the special and overall rehabilitation plans in Tarragona, Lérida and Gerona—to name just some of the better known ones—reveal an important effort made in this area. On the other hand, the reutilization of old buildings and the refurbishing of fairly symbolical and downgraded city spaces are starting to be common architectural practice. Examples include converting old palaces or great buildings into museums (the National Palace into the future Museum of Contemporary Art in Barcelona; or the old Hospice of Olot into the Museo Comarcal); the recuperation of downgraded city space (Plaza Real, Houses of Oñar, Plaza Mayor at Vic), and the restructuring of fairly consolidated areas of the city (Olympic Ring on the premises of the Barcelona World Exhibition or Canyeret Quarter in Lérida). Finally attempts to carry out rehabilitation policies for deteriorated housing—both in center and peripheral areas—would complete the picture of activities on existing cities. Thus, it seems that the so-called «austerity urbanism» and «rehabilitation culture» are thoroughly present in our country.

Many pages have been written on this matter making it unnecessary to repeat such discussions here. However, it might be of interest to set forth a few considerations which, being personal and subjective, would add other insights to several axioms that are the common ground of rehabilitation as an instrument of architectural intervention. Although this «new strategy» is evidently acceptable, both the results and the means and theoretical foundations it rests upon are questionable.

First, it must be said that the meaning of the term rehabilitation is not clear and is being used indiscriminately to substitute others like restoration, preservation-reutilization or intervention on an old building. The vagueness and imprecision of several of these words makes it easy to define substantially different operations using the same word. Thus, restoration would be on the line of the classical theory of conservation and the theory of Boito, Giovanni or

CANVI I PERMANÈNCIA EN LA CIUTAT D'AVUI CHANGE AND PERMANENCE IN TODAY'S CITIES

Josep Fuses

ció» té un significat confús i es fa servir indistintament per substituir altres mots com restauració, conservació-reutilització o intervenció en un edifici antic. La vaguetat i la imprecisió de moltes d'aquestes paraules fa que defineixin al mateix temps operacions molt distants en els continguts. Així, si el terme restauració aniria associat a la teoria clàssica de la conservació, d'acord amb els postulats d'un Boito, Giovannoni o de la Carta d'Atenes del 1931, el de reutilització s'associaria a l'esperit de la Carta de Venècia del 1964 i el d'intervenció correspondria al darrer moment en què l'actuació sobre l'arquitectura preexistent es planteja des de l'anàlisi de la pròpia lògica interna de l'edifici i des d'una lectura «tendenciosa» de la història urbana. El terme rehabilitació, en canvi, s'ha utilitzat amb un caràcter general i indiscriminat, que inclou des de l'actuació puntual en un edifici o entorn —parlem, avui, de rehabilitar una botiga, un jardí o un tros de carrer—, fins a les propostes més globals a escala de barri. Entenc, però, que l'ús d'aquesta paraula hauria de cenyir-se al seu significat més estricte, és a dir, aquell que fa referència a un conjunt d'actuacions urbanes coordinades, dirigides a millorar les condicions d'habitabilitat d'un sector o barri determinat.

Delimitat l'objecte de la qüestió, cal subratllar en primer lloc que els resultats aconseguits fins avui al nostre país, ben al contrari que a d'altres indrets d'Europa, són més aviat escassos, encara que ara potser sigui precipitat de fer-ne una valoració global quan la majoria d'iniciatives es troben tot just en una fase germinal. Tanmateix, sí que s'hi entreveuen clarament algunes tendències que cal considerar.

Resulta simptomàtic que la majoria d'estudis i programes sobre habitatge reservin encara un pes específic molt limitat a la rehabilitació. Sembla que encara continua latent el criteri que el sector de la construcció ha de ser un dels motors fonamentals de l'economia i que com a conseqüència d'això cal primar l'habitatge de nova construcció. Així, el Pla Quadriennal 1984/1987 només preveu un 8 % anual d'habitatges rehabilitats (20.000) a tot l'Estat sobre un total de 250.000 habitatges l'any. A Catalunya, i d'acord amb les previsions de la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge, les necessitats serien de 48.000 habitatges l'any, dels quals 4.000 (el 8,3 %) procedents de rehabilitació. Si tenim en compte que a Catalunya hi ha un cens de 940.000 habitatges construïts amb anterioritat al 1960 —que representa el 40 % del total—, que el nivell de desocupació d'habitatges en els barris antics gira al voltant del 20 %, que aproximadament un 50 % d'aquests habitatges tenen instal·lacions deficientes i, en fi, que el creixement de la població ha sofert una aturada considerable, seria del tot recomanable un increment en les xifres previstes d'habitatges a rehabilitar.

D'altra banda, l'escenari de gestió que en principi es plantejava com a més operatiu —aquell en què la iniciativa rehabilitadora és

the Athens Charter of 1931; reutilization would be related to the spirit of the Venice Charter of 1964; and intervention would correspond to the latest trends in which the viewpoint of any modifications of pre-existing architecture is that of analyzing the building's own inner logic and making a «tendentious» reading of history. On the contrary, rehabilitation has been used in a general and indiscriminate sense to include anything from a focal modification on a building or area—it is customary nowadays to speak of rehabilitating a shop, a garden, or a section of a street—to the most comprehensive projects on a whole section of a city. In my opinion, this word should be restricted to mean a set of coordinated urbanistic activities aimed at improving the living conditions of a given area or neighborhood.

The meaning of the term thus restricted, it is first of all necessary to say that, unlike other parts of Europe, in our country the results have been rather scant, although attempting any overall assessment at this point may be premature as most of these initiatives are in an initial stage. And yet, they do prefigure a series of trends which must be taken into consideration.

It is symptomatic that most housing studies and plans are scarcely devoted to rehabilitation. Apparently, it is still vigorously true that the construction sector must be one of the prime activating factors of economy and, therefore, must devote itself primarily to new housing schemes. Thus, the Four-Year Plan (1984-1987) provides for only 20,000 rehabilitated units, or 8 % of 250,000 a year in all of the Spanish State. According to the forecast by the Dirección General de Arquitectura y Vivienda, in Catalonia 48,000 units a year would be required, of which only 4,000 (8.3 %) would be obtained by rehabilitation. Considering that in Catalonia 940,000 units were registered as built before 1960 (40 % of the total figure); that unoccupied houses in the older quarters amount to nearly 20 %; that in these older quarters approximately 50 % are inadequate; and, finally, that population growth has slowed down considerably, it can easily be seen that increasing the amount of rehabilitated units would be highly recommendable.

On the other hand, the scheme for a rehabilitation initiative, which was suggested at first in the best functional terms possible i.e., with the participation of the private sector, the townships and the Generalitat, so far has not yielded results as expected. Credit policies and tax exemptions for rehabilitation have not been enough to prompt the private sector into investment. An actual example of this may be found in the case of the old quarter of Gerona, where in spite of initially favorable conditions—fairly well-preserved buildings, urbanistically well located with respect to the rest of the city and a study providing specific suggestions for the area—of a decisive investment policy by the Generalitat and an office specifically set up by the Township for this purpose, up to now there

compartida entre la iniciativa privada, els municipis i la Generalitat—no ha respost, per ara, a les expectatives previstes. La política creditícia i d'exempcions fiscals per a la rehabilitació no es mostra suficient per implicar-hi la iniciativa privada. Com a exemple concret d'aquesta situació podem citar el cas del barri antic de Girona, on malgrat unes condicions de partida relativament favorables —edificis amb un estat acceptable de conservació, bona posició respecte a la resta de la ciutat i l'existència d'un planejament específic per la zona—, una decidida actuació inversora per part de la Generalitat i l'existència d'una oficina de rehabilitació municipal creada especialment per aquest objectiu, fins al moment present no s'han produït iniciatives provinents del sector privat que permetin un mínim grau d'optimisme cara el futur, exceptuant una recuperació lleu en la reconversió de comerços. És evident que hi ha alguns problemes estructurals que dificulten aquest procés, especialment els derivats d'un marc legal obsolet i poc adequat a la nova situació. La necessitat de modificar la llei d'Arrendaments Urbans, l'elaboració d'una llei de Protecció Pública de l'Habitatge, la incorporació definitiva a la llei del Patrimoni Cultural de criteris que ultrapassin les mesures merament «protectores», en el sentit passiu del tema, i que l'actual redactat en tràmit d'aprovació no sembla recollir gaire afortunadament, són temes que molt sovint han estat posats sobre la taula. Caldria, però, considerar també si més enllà d'aquests déficits legislatius —difícilment modificables a curt termini— no existiria la possibilitat d'una acció més decidida, aprofitant la legislació vigent, encaminada a canviar en profunditat l'estat de coses actual. Tal com s'esdevé a la majoria dels països europeus, on la rehabilitació és una pràctica urbana usual, d'altra banda gens nova, el protagonisme de les administracions públiques hauria d'augmentar, tendint a passar de l'actual paper de mer observador participatiu al d'un autèntic promotor de l'habitatge, de manera coordinada amb una política de sòl i de planejament en correspondència amb aquest objectiu. Això significa també una major connexió entre les àrees de planejament i d'habitatge de l'administració, així com la incorporació dels municipis en aquest procés —no cal oblidar que les úniques actuacions rellevants en matèria de rehabilitació a Catalunya han estat endegades amb el concurs exclusiu de la iniciativa pública. Però mentre no es reguli d'una manera decidida l'oferta de sòl urbà i de nou habitatge, la rehabilitació quedarà relegada a un paper secundari i amb escassos nivells d'activitat.

Caldria fer referència també a una sèrie de tòpics generalment acceptats en relació a la bondat de la rehabilitació i que convindria matisar. Avui es considera indiscutible el fet que cal deturar l'expansió incontrolada de les ciutats i reconduir el procés cap a un creixement qualitatiu en els barris ja edificats i en els seus intersticis, tot augmentant el «capital social» i la millora de la «qualitat de la vida». Això és un fet obvi i difícilment rebutjable. A partir d'aquesta

have been no private-sector initiatives to brighten up the future, except for a slight improvement on restored shops. Evidently there is a series of structural problems which hinders this process, in particular those stemming from an obsolete legal framework, hardly adjusted to the new conditions. Among the issues often openly discussed are the need to modify the legislation on urban rents, the need to draft a law of Public Protection for housing; a definite inclusion of criteria beyond merely «protective» measures in the Law of Cultural Heritage («protective» meaning passive, a problem which the current phrasing of the bill does not deal with adequately enough). Apart from this lack of appropriate legislation—something that is not likely to change in the near future—the possibility of taking decisive action based on existing legislation in order to change the current state of affairs should be taken into consideration. As in most European countries where rehabilitation is a common practice, the role the government plays should increase from a mere spectator to an authentic developer who carries out appropriate land and planning policies. This means closer ties between the planning and housing departments as well as with the townships themselves (the only relevant rehabilitations in Catalonia have all stemmed from the public sector). As long as resolute action is not taken to regulate the supply of urban space and new housing, rehabilitation will play a second-rate and relatively minor role.

A few words are necessary on another common misconception: the usefulness of rehabilitation. Presently it is a virtually undisputed fact that uncontrolled city growth must be stopped and that cities must undergo a qualitative growth in the areas already built-up and in the few open spaces available in order to increase the «social capital» and improve the «quality of life». This is a self-evident axiom which could hardly be questioned. However, several ideas stemming from this have to be reconsidered.

Thus, that rehabilitation is not as expensive as renovation is true in general, although this depends on a series of factors such as accessibility to the building, the procedures followed or the extent of functional improvements to the building. The need for the inhabitants to remain within their area cannot be regarded as universally true: it also depends on each individual situation. The discussion on the construction method to be utilized is by no means over and this also depends on the type of intervention which is needed, regardless of how much fashionable manuals present rehabilitation as a new specialization possessing its own set of rules. Nothing could be farther from the truth.

Also found in many rehabilitation projects of historical centers is a widely-held practice to present rehabilitation as a standard urbanistic procedure which considers the neighborhood as «just any part of the city,» thus trying to transcend historicist postulates such as Sitte's or the standard strategies of the French *Secteurs sauve gardés*

premissa, però, s'haurien de reconsiderar algunes de les idees de què sol anar acompanyada.

Així, l'afirmació que la rehabilitació té un cost econòmic inferior al de la renovació és certa en general, encara que depèn molt de factors com l'accessibilitat a l'edifici, les tècniques utilitzades o el nivell de millora funcional previst en l'habitatge. La necessitat que la població resident es mantingui a cada barri respectiu tampoc no es pot enunciar com un postulat universal i depèn força de cada situació en concret. La discussió sobre les solucions constructives a utilitzar tampoc no està tancada i té molt a veure amb el model d'intervenció que s'adopti, encara que la majoria de manuals a l'ús presentin la rehabilitació com una nova especialitat amb un cos de coneixements propis. Res més lluny de la realitat.

Hi ha també en moltes de les propostes de rehabilitació referides als centres històrics una voluntat compartida de presentar-les com unes actuacions urbanístiques normals en les quals el barri hi és analitzat com una part qualsevol més de la ciutat, «superant» les operacions proposades per l'urbanisme historicista de Sitte o les estratègies corrents dels *secteurs sauvegardés* francesos i les *conservation areas* angleses —de resultats per altra banda gens desestimables. La museografia és en tot moment evitada i el tractament objectiu i científic del problema garantit. L'anàlisi tipològica i morfològica completa el quadre, tot proveint una normativa operativa de futur. Aquesta anàlisi de caire estructuralista de la ciutat, en què el seu procés de formació és una de les variables fonamentals, prima avui en les propostes elaborades des de l'urbanisme, mentre que a l'aproximació al fenomen des del camp pròpiament arquitectònic caldria afegir-hi les alternatives més iròniques del còmode *postmodern* i del neovernacular, fetes també a partir d'una lectura menys seriosa, sí, però igualment referencial de la història. Història que, si en l'etapa inicial del Moviment Modern fou absolutament ignorada, a partir dels primers moviments revisionistes de postguerra —neorealisme italià, Team X— començà a adquirir protagonisme i avui s'ha convertit ja en un tema recurrent i de vegades obsessiu.

Paral·lelament a aquesta situació del debat disciplinar, entre la ciutadania existeix un ampli consens social sobre la necessitat de preservar l'anomenada memòria col·lectiva en general i la seva traducció en el camp del patrimoni arquitectònic en particular: les campanyes de «salvació» d'edificis històrics de la dècada dels 70 foren un dels senyals més significatius de l'aparició d'aquest estat d'opinió. Ara bé, si la conservació del patrimoni de tots és un objectiu fora de dubte, encara ho és més la delimitació de l'abast d'aquest concepte. I així ens trobem avui amb situacions de defensa indiscriminada i de vegades angoixosa de qualsevol tipus de passat, des de les pàtines «seculars» fins als ambients evocadors de nostàlgiques emocions, sota el pretext de pertànyer a la comunitat. De manera congruent amb tot això, els municipis demanden del planejament

and the English conservation areas—which, as a matter of fact, have achieved highly desirable results. A revivalistic attitude is avoided at all times and an objective treatment of the problem is fostered, completed by a typological and morphological treatment, both of which provide functional standards for future projects. This structural analysis, in which the development of a city is one of the fundamental factors, is of prime importance in today's urban projects. At the same time, more strictly architectural approaches to this phenomenon include the ironical alternatives of the simple *Postmodern* and the new vernacular alternatives which also stem from a historical interpretation—if only a less rigorous one. Entirely ignored in the early stages of modernism, history started to play a leading role in the first postwar revisionist movements—Italian Neo-Realism, Team X—and has become a recurrent and sometimes obsessive issue.

Parallel to this discussion, there is wide consensus on the general need to preserve the so-called collective memory, which in the specific domain of the architectural heritage translates into the campaign to «save» historical buildings of the 1970s which signaled the rise of this public rapport. However, there has not been that much rapport on just what this concept means and includes. Thus, presently it is easy to find indiscriminate and at times desperate defense campaigns for anything belonging to the past—from «centuries-old» patios to nostalgic environments—because «they are part of our community.» Accordingly, townships ask governmental planning for a larger control of the growth and form of their cities, thus trying to avoid at all costs the always dangerous formal theorizations while being careful about their role in the modification of historical centers—an attitude which is understandable if we take into consideration the average quality of consumer architecture in our country.

Rehabilitation and reutilization of buildings would be desirable and very effective to respond to these problems as, in addition to their economic advantages, they give rise to considerably fewer cultural and public rapport problems.

Thus, it seems that architecture, which transcends historic quotations or contextual reality itself, is not left with many other alternatives at present. It would be of great interest, however, to assess whether it has not gone a step too far in its acceptance of history as an absolute and to see whether it is possible to deal with architectural themes such as rehabilitation under non-historicist stands (in the pejorative sense of the word). Mistrust of an architecture unconditioned a priori and theoretically independent is a factor of disproportionate worth when it comes to assessing dichotomies such as rehabilitation/urban renovation or restoration/new construction and, also, puts a limit on the already few chances a given old neighborhood has to renew itself.

un major control sobre la forma urbana, intentant evitar en tot moment les sempre perilloses especulacions formals i mantenint una actitud de mesurada prudència pel que fa a la intervenció en els centres històrics —actitud molt comprensible per altra part, si tenim en compte la qualitat mitjana de l'arquitectura de consum del nostre país.

La rehabilitació i la reutilització d'edificis seria una mena de *desideratum* molt eficaç a l'hora de donar resposta a aquests plantejaments, perquè, a més dels avantatges econòmics d'aquestes operacions, també es presenten molt menys problemàtiques des d'un punt de vista cultural i d'acceptació popular.

A la vista de tot això sembla que l'arquitectura que va més enllà de la cita històrica o de la pròpia realitat del context no té, per ara, gaires possibilitats. Tanmateix, seria interessant considerar autocríticament si no s'ha arribat massa lluny en aquesta assumpció del passat com a valor absolut i mesurar les possibilitats d'abordar temes arquitectònics com el de la rehabilitació des de postures menys historicistes en el sentit pejoratiu de la paraula. La desconfiança en les possibilitats d'una arquitectura construïda sense referències a cap condicionament previ, autònoma en els seus propis plantejaments i solucions, pesa excessivament a l'hora de valorar alternatives contraposades com rehabilitació-renovació urbana o restauració-nova construcció, i limita a la vegada les escasses probabilitats que un barri antic es regeneri per ell mateix.

Potser replantejar una altra vegada el fet que determinades parts de la ciutat antiga han de ser conservades pel seu propi valor històric com a purs objectes trobats, com a meres presències silencioses del passat, al costat de les quals es puguin construir noves arquitectures que s'afegeixin simplement a les ja existents i no que les interpretin o modifiquin; potser reconduir una altra vegada i de manera preferent les operacions de rehabilitació a les devastades perifèries en lloc de continuar afegint nous valors simbòlics a les zones centrals de la ciutat, ja prou dotades en aquest sentit; potser interessar-se més, com assenyala Eisenman seguint Foucault, per la producció d'història que no pas per la producció de «memòria», podrien ser reflexions a tenir en compte a l'hora de replantejar algun dels criteris que sobre rehabilitació encara no han estat prou qüestionats fins avui.

Josep Fuses i Comalada
Barcelona, 1954
Titulat per l'ETSAB el 1977.
Exerceix la seva tasca professional a Girona, en col·laboració, des de 1978, amb Joan M. Viader. De 1978 a 1983 va ser responsable de l'Arxiu Històric del COAC de Girona i l'any 1980 va obtenir una beca de l'Accademia dei Lincei per ampliar estudis a Roma. Actualment segueix cursos de Postgraduat a l'Architectural Association de Londres.

Josep Fuses i Comalada
Barcelona, 1954
Architect. Graduate of ETSAB in 1977. He practices at Gerona jointly with Joan M. Viader since 1978. From 1978 to 1983 he was in charge of the Historical Archives of the COAC of Gerona and in 1980 was awarded a scholarship by Accademia dei Lincei of Rome. He is the author of the PERI for the old Quarter of Gerona. He is currently doing graduate studies at the Architectural Association of London.